

## **Ocena rozprawy habilitacyjnej i całokształtu dorobku naukowego ks. doktora Joachima NOWAKA**

### **1. Droga naukowa Habilitanta**

Ks. Joachim Nowak przeszedł następującą drogę intelektualnego rozwoju:

- w 1968 r. ukończył edukację na poziomie Szkoły Podstawowej;
- w 1972 r. zdał egzamin dojrzałości w Liceum Ogólnokształcącym im. Marii Konopnickiej w Opolu;
- w 1981 r. uzyskał stopień magistra teologii na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie na podstawie pracy magisterskiej pt. *Zagadnienie śmierci w polskiej powojennej literaturze filozoficzno-teologicznej*;
- w latach 1991-1993 studia doktoranckie na Wydziale Teologicznym Ruhr-Uniwersytetu w Bochum;
- w 1994 r. uzyskał licencjat nauk teologicznych na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie;
- w 2002 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk teologicznych w zakresie teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego w Opolu na podstawie rozprawy pt. *Problem śmierci jako ostatecznej decyzji personalnej we współczesnej niemieckiej literaturze teologicznej*.

### **2. Ocena rozprawy habilitacyjnej**

Przedłożona do oceny rozprawa habilitacyjna została napisana w języku niemieckim i została zatytułowana: *Das Todesverständnis in der Eschatologie von Ladislaus Boros, Karl Rahner und Gilbert Greshake. Eine Dogmatisch-Anthropologische Studie*, Verlag Blömeke,

Herne 2016, ss. 204. W niniejszej ocenie skupimy się przede wszystkim na kwestiach metodologicznych i merytorycznych.

Całość rozprawy podzielona została na pięć części. I tak, rozdział pierwszy prezentuje poglądy zmarłego w 1981 roku Ladislausa Borosa. Ks. Nowak analizując koncepcję śmierci ludzkiej, tak jak rozumiał ją i prezentował w swoich publikacjach węgierski teolog, akcentuje zarówno te argumenty Borosa, które ten odnosi tak do antropologicznych, jak i teologicznych podstaw.

Następnie Autor przechodzi do przybliżenia koncepcji (hipotezy) „ostatecznej decyzji” w rozumieniu Karola Rahnera (+1984). Także i w tym przypadku koncepcja Rahnera jest tworzona na fundamencie antropologii, by następnie odnieść się do istoty i znaczenia chrześcijańskiej śmierci w kontekście śmierci Jezusa Chrystusa.

Trzecim z prezentowanych przez ks. Nowaka teologów jest Gilbert Greshake. Teoria eschatologiczna tego teologa, związanego przez większość swego naukowego życia z uniwersytetem w Wiedniu, jak przekonuje lektura omawianej rozprawy, zasadniczo różni się od wspomnianych wyżej dwóch koncepcji Borosa i Rahnera. Znajdzie to odzwierciedlenie w czwartej części podjętej przez Habilitanta naukowej refleksji, która jest próbą krytycznej oceny „hipotezy ostatecznej decyzji” zarówno Borosa, jak i Rahnera w wykonaniu Greshake.

Z kolei ostatnia część analizowanej rozprawy, to prezentacja dyskusji odnoszącej się do przywołanej już „hipotezy ostatecznej decyzji”, która znalazła swój wyraz i kontynuację w niemieckiej (czy nawet niemieckojęzycznej) literaturze teologicznej.

Głębsza analiza lektury ocenianej rozprawy, a więc i dokonań Habilitanta skłania do następujących wniosków:

- koncepcja L. Borosa wydaje się być ciekawym spojrzeniem na zagadnienie współczesnej eschatologii (można odnieść wrażenie, iż jest on jednym z najciekawszych pod względem prezentacji swego stanowiska przedstawicielem przywołanej koncepcji);

- przyjęte przez Borosa założenia metodologiczne (odnoszące się zarówno i budowane tak na dobrze pojętej antropologii, jak i teologii) prowadzą do stwierdzenia, że zasadniczą cechą ludzkiego bytu jest jego „wewnętrzne rozdwojenie” (por. s. 11-15); dlatego dopiero w śmierci człowiek spełnia się, a więc „rodzi się do pełnej wolności” (por. s. 25). Dla węgierskiego teologa, śmierć stanowi „szczytowy moment rozwoju ludzkiej osoby”, co ostatecznie prowadzi człowieka do podjęcia ostatecznej decyzji wyboru Boga;

- dla Borosa dopiero śmierć sprawia, że człowiek dochodzi do swej pełni (staje się „prawdziwy”), dzięki czemu także dusza w tym akcie otrzymuje swoją pierwotną zdolność panowania nad materią;

- to także dopiero poprzez śmierć, człowiek jest w stanie, jak twierdził Boros, w pełni przyswoić sobie odkupieńcze dary Chrystusa, co pozwala stwierdzić, iż w śmierci dusza otrzymuje swoją pełnię, do której do tej pory zdążała;

- jedynie, jak podkreślał Boros, to ostateczna decyzja człowieka decyduje o jakości stałego trwania w wieczności; za wspomnianym teologiem można powiedzieć, iż owa „decyzja” jest pewnego rodzaju „rewizją” wcześniejszych życiowych decyzji człowieka;

- warte podkreślenia jest także i to, że zaprezentowana przez ks. Nowaka koncepcja L. Borosa odpowiada podejmowanym przez teologię badaniom, które odnoszą się do możliwości osiągnięcia zbawienia przez dzieci umierające bez sakramentu chrztu świętego, czy przez osoby, które są chore psychicznie (por. s. 77).

- z kolei odnosząc się do „aktu ostatecznej decyzji” w ujęciu K. Rahnera, Habilitant stawia ją w wyraźnej „opozycji” do poglądów Borosa; wprawdzie także jezuicki teolog buduje swoją koncepcję na założeniach filozoficznych Heideggera (por. s. 80-82), to jednak stawia tezę, że w śmierci podejmowana przez człowieka decyzja życiowa staje się „ostateczna”;

- w takim spojrzeniu śmierć mimo, iż łączy się także z doświadczeniem cierpienia, to jednak wyzwala i prowadzi do sytuacji przeżywania autentycznej wolności (por. s. 85-86.88);

- wprawdzie Rahner, jak zauważa ks. Nowak, iż trudno jest określić „historyczny moment”, w którym człowiek podejmuje „ostateczną decyzję” (por. s. 96), to sens śmierci chrześcijanina leży „w tajemnicy samego Chrystusa”;

- w efekcie, jak zauważa Rahner, dla człowieka moment „ostatecznej decyzji” łączy się bezpośrednio z darem łaski, którą otrzymuje on w momencie śmierci, co w efekcie mimo doświadczenia „ciemności” pozwala mocno trwać w „wierze, nadziei i miłości” (por. s. 95);

- natomiast zasadniczo różny w swoich poglądach dotyczących kwestii eschatologicznych od prezentowanych wyżej, wydaje się być G. Greshake; warto podkreślić, iż ważnym dla jego koncepcji jest analiza poglądów o charakterze antropologicznym, zwłaszcza w oparciu o filozofię grecką (por. s. 101-102), co w efekcie nie daje jednak w kontekście podjętej refleksji zadawalającej odpowiedzi;

- wartościowa wydaje się być zwłaszcza analiza dokonań wybranych Ojców Kościoła, w tym Augustyna i Tertuliana; Habilitant zauważa, iż zasadniczo Ojcowie Kościoła i apologeti (jako punkt odniesienia w refleksji Greshake) zauważali, że dzieło odkupienia człowieka zasadza się nie „na wolności duszy”, lecz na „zmartwychwstaniu całego człowieka” (por. s. 103);

- dla omawianego teologa istotne w jego koncepcji „ostatecznej decyzji”, a więc i możliwości osiągnięcia zbawienia, były także teksty biblijne; to ich analiza pozwoliła wiedeńskiemu profesorowi nabrać przekonania (zgodnie z nauką św. Pawła Apostoła), że „z Chrystusem rozpoczęło się zbawienie”, co więcej, to „w Chrystusie człowiek posiada udział w tym zbawieniu” (por. s. 109);

- wartościowe i ważne zarazem w prezentowanych poglądach i analizach jest zaznaczenie przez ks. Nowaka, iż G. Greshake stoi na stanowisku, iż musi istnieć „zmartwychwstanie indywidualne”, ponieważ w przeciwnym razie „zmartwychwstanie Jezusa nie miałyby wtedy skutków powszechnych” (por. s. 116);

- dla Greshake ważne jest także i to, że wszystko to, co związane było z życiową historią poszczególnego człowieka, „pozostanie przed Bogiem i na świecie”. Każda bowiem decyzja, którą człowiek podejmuje kierowany „wolnością”, otrzymuje swoją pełnię, tak w wymiarze doczesności, jak i w odniesieniu do wieczności, to jest do Królestwa Bożego (por. s. 117);

- G. Greshake odwołując się także do argumentów „ostatecznej decyzji” zaznacza, że w kontekście chrześcijańskiego rozumienia tajemnicy rzeczywistości śmierci należy uwzględnić dwa zasadnicze punkty wyjścia, a mianowicie pierwszym jest „bezw warunkowe odkupienie”, którego Bóg pragnie dla ludzi oraz „bezw warunkowa wolność”, która przynależy człowiekowi; takie założenie w konsekwencji, jak za wiedeńskim teologiem zauważa ks. Nowak, prowadzi do sytuacji, w której człowiek ma możliwość w sposób wolny opowiedzieć się przeciwko Bogu. Jednak w efekcie spotyka „naprzeciwko siebie nie Boga kążącego jako ostatecznego sędziego”, przeciwnie, „bezw warunkowe odkupienie” (por. s. 118);

- ważnym osiągnięciem Habilitanta jest ukazanie ciekawej (teologicznie twórczej) dyskusji z teorią „ostatecznej decyzji”, zwłaszcza w kontekście dokonań L. Borosa, która znalazła swoje naukowe „echo” w niemieckojęzycznej literaturze, tak w wypowiedziach prezentowanych już K. Rahnera, jak i G. Greshake; warto wymienić tutaj także takie autorytety, jak: H. U. von Balthasar, A. Winklhofer, N. A. Luyten i in.;

- owocem podjętej krytyki są dzisiaj liczne publikacje naukowe, zwłaszcza z zakresu teologii zajmujące się zagadnieniem śmierci, które w efekcie mają swoje odniesienie do Borosowej „teologii śmierci” (por. s. 143-145), mimo że ją krytycznie oceniają, bądź nawet odrzucają;

- także i K. Rahner, który, jak zauważa Autor rozprawy, postrzegany bywa za jednego z głównych przedstawicieli hipotezy odnoszącej się do „ostatecznej decyzji”, w sposób jednoznaczny „odcina się” od „głównych teologicznych podstaw” Borosa, zaznaczając jednocześnie, że człowiek w swoim życiu jest gotowy podejmować decyzje odnoszące się do

jego egzystencji; dlatego wielu krytyków podjętej koncepcji Borosa, w ranerowskiej „teologii śmierci” odkrywają równocześnie teorię „ostatecznej decyzji”, która ma swoje źródło w śmierci (por. s. 146);

- prezentacja teologicznych dyskusji i polaryzujących poglądów odnoszących się tak do samej śmierci (jej rozumienia, a więc czasu, miejsca), jak i konsekwencji bytowych oraz decyzyjnych człowieka, jest niezmiernie ciekawym i ważnym zarazem wkładem Habilitanta do współczesnej teologii (nie tylko dogmatycznej, ale i teologii duchowości, ekumenicznej, czy dialogu międzyreligijnego – por. s. 156-167).

- może szkoda trochę, choć nie było to głównym zadaniem badawczym ks. Nowaka, że wśród różnorodnych odniesień także do dokonań polskich teologów (wielu z nich znajduje się w wykazie bibliografii), nie ujął ważnych i ciekawych dokonań K. Wieliczko, *Eschatologiczny charakter życia duchowego w Kościele w polskiej teologii posoborowej* (Wydawnictwo „Gaudium”, Lublin 2005).

### 3. Działalność naukowa

Poza rozprawą habilitacyjną, ks. dr Joachim Nowak jest autorem następujących pozycji książkowych: *W śmierci też nadzieja. Problem śmierci jako ostatecznej decyzji personalnej we współczesnej literaturze teologicznej*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, seria: Opolska Biblioteka Teologiczna, tom 51, Opole 2002, ss. 272 (tożsamo w języku niemieckim: *Der Mensch im Angesicht des Todes. Der Fragenkomplex des Todes in der polnischen philosophischtheologischen Nachkriegsliteratur*, Verlag: Blömeke – Herne 2016, ss. 111).

Efektom fascynacji Ziemią Świętą jest publikacja Habilitanta: *Faszination Israel. Die Bibel hautnah erleben*, Verlag Bernward – Hildesheim 1994, ss. 96, która ma swoją mocną podbudowę biblijną, a odnosi się do różnych miejsc życia i działania Jezusa Chrystusa. Zamierzeniem Autora, jak się można przekonać z lektury książki jest „bliższe przeżycie Biblii”.

Nieco „lżejsza” od strony naukowej, ale ważna wydaje się być także publikacja, której ks. Nowak jest współautorem: *Der Glaube tröstet, wo die Liebe weint. Ein Trostbuch für Trauernde*, Verlag Bonifatius-Paderborn 2003, ss. 66 (współautor Sebastian Schulz). Jak można już zauważyć w „podtytule” książka ma być przyczynkiem do pocieszania tych, którzy przeżywają ból pożegnania i rozstania po śmierci. Jest więc tu m.in. mowa o „umieraniu i śmierci jako wielkiej tajemnicy życia”, „żałobie i nadziei”, „umieraniu do życia” itd.

Habilitant jest także autorem 21 artykułów naukowych zredagowanych tak w języku polskim, jak i niemieckim. Warto także zauważyć, iż publikacje te ukazały się w mających swoje znaczenie seriach wydawniczych, a więc: „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” oraz „Studia Oecumenica”.

Analiza treści naukowego dorobku ks. Nowaka pozwala usystematyzować tenże dorobek wg następujących bloków tematycznych:

- **teologia ekumeniczna**; Autor odwołuje się do szeroko pojętego i realizowanego dialogu, zwłaszcza z przedstawicielami kościołów reformowanych. W tym kontekście warto przywołać m.in. takie publikacje, jak: *Protestanckie reakcje na koncepcję Borosa*, „Studia Oecumenica” 2(2002), s. 301-316; *Współczesne inicjatywy ekumeniczne w Niemczech*, „Studia Oecumenica” 4(2004), s. 209-218; *Gemeinsame Eucharistie im evangelisch-katholischen Kontext*, „Studia Oecumenica” 5(2005), s. 183-194; *Perspektywy wspólnej eucharystii w dialogach ewangelicko-katolickich*, w: P. Jaskóła, R.

Porada (red.), *Wspólna eucharystia-cel ekumenii*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, seria: Ekumenizm i Integracja, nr 12, Opole 2005, s. 243-252; *Konfessionsverschiedene Ehen aus der deutschen Perspektive*, w: R. Porada (red.), *Chrystus światłem ekumenii*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, seria Ekumenizm i Integracja, nr 14, Opole 2006, s. 129-141; *Różnowyznaniowe związki małżeńskie z perspektywy niemieckiej*, „Studia Oecumenica” 6(2006), s. 87-98; *Die Hauptaspekte der Calvins Eschatologie*, „Studia Oecumenica” 9(2009), s. 175-182; *Philipp Melancthon und die Ökumene*, „Studia Oecumenica”, 10(2010), s. 269-275;

- **eschatologia**; Habilitant podejmuje studia dotyczące kwestii śmierci człowieka, ostatecznego przeznaczenia („ostatecznej decyzji”), jak również zmartwychwstania; refleksja Autora odwołuje się i jest budowana na dokonaniach współczesnej teologii, uwzględniającej także szeroko pojętą antropologię filozoficzną i teologiczną, jak też istniejące kontrowersje i polaryzację podejmowanych dyskusji w tym zakresie. Dla zobrazowania w/w podjętych studiów warto wskazać na następujące publikacje ks. Nowaka: *Ladislaua Borosa koncepcja śmierci*, w: P. Jaskóła, R. Porada (red.), *Ad plenam unitatem*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, seria Opolska Biblioteka Teologiczna, nr 55 Opole 2002, s. 331-338; *Poglądy Karla Rahnera na koncepcję ostatecznej decyzji*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 25(2005), s. 289-306; *Śmierć jako początek*

*zmartwychwstania w świetle koncepcji ostatecznej decyzji*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 26(2006), s. 267-278; *Śmierć jako w pełni personalny akt człowieka w świetle koncepcji ostatecznej decyzji*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 33(2013), s. 229-246; *Śmierć w wymiarze chrystologicznym w świetle współczesnej literatury teologicznej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 34(2014), s. 83-99; *Auferstehung im Tod und Vollendung der Welt im Lichte der individuellen Eschatologie von Gisbert Greshake*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 35(2015), s. 119-132;

- **dialog międzyreligijny**; Habilitant mając także długoletnie doświadczenie pastoralne, w swojej refleksji naukowej odwołuje się również do kwestii, które zwłaszcza obecnie w kontekście „zamieszania” oraz napięć spowodowanych falą migracji ludności w Europie, zwłaszcza z krajów muzułmańskich, próbuje tworzyć swoistego rodzaju „przestrzeń” dialogu i porozumienia, burzenia czasem irracjonalnych „wewnętrznych murów”. Podjęte studia zaowocowały następującymi publikacjami: *Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils als katholische Grundlage für den Dialog mit dem Islam*, „Studia Oecumenica” 8(2008) s. 201-206; *Das Leben der Muslime in Deutschland*, „Studia Oecumenica” 13(2013), s. 281-296; *Der christlich-islamische Dialog aus katholischer Perspektive*, „Studia Oecumenica” 15(2015), s. 313-332; *Die muslimische Welt in Deutschland*, w: *Oblicza islamu cz. I*, „Nurt SVD” 138(2015), s. 376-397.

Poza wspomnianymi artykułami naukowymi, ks. Nowak jest autorem także dwóch innych publikacji, które mimo, iż znalazły się w wykazie „artykułów naukowych” w sensie ścisłym do takowych nie należą. Autor wprawdzie podejmuje w nich kwestie dotyczące zagadnień naukowych odnoszących się zwłaszcza do próby oceny dokonań pap. Benedykta XVI (*Der Papst spricht unsere Sprache*, w: R. Paschek (red.), *Benedikt XVI. – ein Papst im Licht des Regenbogens* Essen-Katowice 2009, s. 62-65). Drugim tekstem, który warto w tym miejscu zauważyć jest: *Meine Begegnungen mit Papst Johannes Paul II*, w: M. Kalczyńska, L. Paszek (red.), *Jan Paweł II we wspomnieniach polskoniemieckich. Johannes Paul II. in deutsch-polnischen Erinnerungen*, Dortmund-Katowice 2006, s. 192-194.

Przywołany tutaj dorobek naukowy Habilitanta świadczy o rozległości jego zainteresowań, jest wielowątkowy, skłaniający do refleksji, jak też może być przedmiotem dalszych badań oraz naukowych poszukiwań.

Innym ważnym przejawem naukowej dociekliwości jest czynny udział Habilitanta w naukowych konferencjach oraz sympozjach, na których wygłaszał (tak w języku polskim, jak i niemieckim) referaty oraz teologiczne przedłożenia będące efektem jego naukowego namysłu. Do najważniejszych zaliczyć należy:

- Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego w Opolu – międzynarodowe sympozjum (na zaproszenie Instytutu Ekumenizmu i Badań nad Integracją) – 25-26.10.2005r. Referat (26.10.2005): *Perspektywy wspólnej eucharystii w dialogach ewangelicko-katolickich*;
- Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego w Opolu – międzynarodowe sympozjum – 14-15.11.2006r. Referat (15.11.2006): *Różnowyznaniowe związki małżeńskie z perspektywy niemieckiej*;
- Centrum św. Alojzego w Dortmundzie (Niemcy) – konferencja naukowa – 20.05.2008r. Referat: *Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils als katholische Grundlage für den Dialog mit dem Islam*;
- Centrum św. Alojzego w Dortmundzie (Niemcy) – konferencja naukowa – 9.06.2009r. Referat: *Die Hauptaspekte der Calvins Eschatologie*;
- Zamek Piastów w Brzegu – międzynarodowe sympozjum – 15-16.05.2013r. Referat (16.05.2013r.): *Das Leben der Muslime in Deutschland*;
- Centrum św. Alojzego w Dortmundzie (Niemcy) – konferencja naukowa – 18.05.2015r. Referat: *Auferstehung im Tod und Vollendung der Welt im Lichte der individuellen Eschatologie von Gisbert Greshake*;
- Centrum św. Alojzego w Dortmundzie (Niemcy) – konferencja naukowa – 14.10.2015r. Referat: *Der christlich-islamische Dialog aus katholischer Perspektive*.

Ponadto, ks. dr Nowak brał udział w kilkunastu konferencjach naukowych, sympozjach oraz kongresach w ośrodkach uniwersyteckich tak w Austrii, Niemczech oraz Polsce.

Odnosić również należy przynależność Habilitanta do naukowych (także międzynarodowych, czy narodowych) towarzystw naukowych. Godne zauważenia jest zwłaszcza członkostwo w:

- Europäische Gesellschaft für Katholische Theologie – Tübingen (Niemcy);
- Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft – Bonn (Niemcy);
- Österreichische Gesellschaft für Religionsphilosophie – Innsbruck (Austria);
- Deutsche Gesellschaft für Missionswissenschaft – Wuppertal (Niemcy);



- Katholisches Bibelwerk – Stuttgart (Niemcy).

#### 4. Wniosek końcowy

Po zapoznaniu się z ciekawym, różnorodnym pod względem treściowym, jak i poprawnie metodologicznie zredagowanym materiałem naukowym ks. dr Joachima Nowaka, recenzent bez żadnych zastrzeżeń może wnioskować o dalsze procesowanie związane z ubieganiem się Habilitanta o stopień naukowy doktora habilitowanego.

W moim głębokim przekonaniu, zarówno rozprawa habilitacyjna, która jest owocem naukowego namysłu Autora, podejmująca ważne, niezmiernie trudne i złożone teologiczne problemy, a dotyczące „ostatecznej decyzji” człowieka w chwili śmierci, zasługuje na pozytywną ocenę. Habilitant wnikliwie przeanalizował niemieckojęzyczną literaturę w tym zakresie. Skoncentrował się głównie na trzech sztandarowych w zasygnalizowanej tematyce autorach, a mianowicie L. Borosie, K. Rahnerze oraz G. Greshake. Ukazał dorobek wspomnianych teologów odwołujący się do „teologii śmierci”, uwypuklając zarówno „blaski”, jak i „cienie” ich koncepcji. Także odwołanie się do (często krytycznej) opinii innych autorów niemieckojęzycznych w tym zakresie stanowi poważny wkład w dalszy rozwój podjętych przez omawianych teologów koncepcji związanych z chrześcijańską eschatologią.

Zważywszy, iż Habilitant nie jest zatrudniony w żadnym ośrodku naukowym, jego dorobek naukowy, udział w sympozjach i sesjach, tak czynny, jak i w roli uczestnika, przynależność do wielu towarzystw naukowych uznać należy za warty podkreślenia.

Wnioskuje zatem do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o podjęcie dalszych działań związanych z ubieganiem się ks. dr Joachima Nowaka o stopień doktora habilitowanego w zakresie teologii.

